

Naar een duurzaam Nederland

Gezamenlijke investeringsagenda voor energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire economie

Preambule

Gezamenlijk voorstel van gemeenten, provincies en waterschappen ten behoeve van de kabinetsformatie 2017 voor een investeringsagenda voor de ruimtelijk-fysieke pijlers van een duurzaam Nederland: *Energietransitie, Klimaatadaptatie en Circulaire economie*. Met deze investeringsagenda geven gemeenten, provincies en waterschappen aan hoe zij gezamenlijk vanuit ieders eigen rol bijdragen aan en 28 miljard euro per jaar inzetten voor deze urgente opgaven. Van de rijksoverheid vragen we om zich met ons aan de aanpak van deze opgaven te committeren. Wij kunnen onze bijdrage effectiever leveren als het Rijk ons daarbij gericht faciliteert. Daarbij is het noodzakelijk dat het Rijk verantwoordelijkheid neemt voor (inter-)nationale opgaven. Dit aanbod is daarmee een uitnodiging aan Rijk, bedrijven en andere maatschappelijke partners om elkaars inzet te versterken. Gemeenten, provincies en waterschappen pakken de handschoen op.

Voorstel voor passages in het regeerakkoord

De gemeenten, provincies en waterschappen stellen gezamenlijk voor de volgende passages in het regeerakkoord op te nemen. In bijgevoegde notitie lichten wij dit voorstel voor samenwerking met het Rijk nader toe.

- ***Naar een duurzaam Nederland: energieneutraal, klimaatrobuust en circulair. Deze ingrijpende en tegelijkertijd kansrijke opgaven pakt het Rijk samen met decentrale overheden, bedrijven, burgers en maatschappelijke organisaties aan. Regionale energie-, klimaat- en grondstofstrategieën en uitvoeringsprogramma's zullen deel uitmaken van deze gezamenlijke nationale aanpak, waarbij Rijk en decentrale overheden de exacte omvang van de opgave nader in beeld zullen brengen.***

Voor Energietransitie:

- ***Het Rijk start een Nationaal Programma Energietransitie met krachtige en verbindende regie, waarin de samenwerking met decentrale overheden, bedrijven en maatschappelijke organisaties meerjarig is geborgd. Het Rijk zal met decentrale overheden financiële arrangementen, juridische kaders en andere maatregelen ontwikkelen om investeringen door bedrijven, particulieren, maatschappelijke organisaties en overheidsorganisaties op lokaal en regionaal niveau te versnellen en de ontwikkeling van innovaties aan te jagen en de kansen voor de regionale economie te benutten. Ter cofinanciering van investeringen van decentrale overheden stelt het Rijk een transitiefonds van 220 mln/j in, zodat maatschappelijk waardevolle, maar financieel onrendabele maatregelen gericht op energietransitie, zoals in verband met bijvoorbeeld binnenstedelijke herstructurering of emissieloos (openbaar) vervoer versneld kunnen worden gerealiseerd. Decentrale overheden krijgen de regie over de ruimtelijke inpassing van duurzame energie-opwekking. Voor het organiseren van gezamenlijke uitvoeringskracht en kennisontwikkeling stelt het Rijk 55 mln/j beschikbaar voor de samenwerking met decentrale overheden.***

Voor Klimaatadaptatie:

- *Om grote schade door de versnelde klimaatverandering te voorkomen voegt het Rijk 230 mln/j (tot en met 2025) extra toe aan het Deltafonds voor investeringen via het Deltaprogramma in klimaatadaptatie-maatregelen in het regionale watersysteem en de bebouwde omgeving. Deze impuls wordt zo ingezet dat synergie ontstaat met de voorgenomen investeringen van gemeenten, waterschappen en provincies en Nederland voor 2050 versneld voorbereid is op effecten van klimaatverandering. Voor het organiseren van uitvoeringskracht en kennisontwikkeling stelt het Rijk 20 mln/j beschikbaar voor de samenwerking met decentrale overheden.*

Voor Circulaire economie:

- *Nederland circulair in 2050 vereist een fundamentele verandering op economisch, sociaal-maatschappelijk en ecologisch gebied. Het Rijk continueert de samenwerking met decentrale overheden vanuit het rijksbrede programma 'Nederland circulair in 2050' en zal decentrale overheden met 5 mln/j faciliteren om met regionaal gevestigde bedrijven en burgerinitiatieven regionale strategieën te ontwikkelen voor de realisatie van een circulaire economie. Op basis van positieve business cases zal het Rijk met waterschappen en bedrijven investeren in kansrijke pilots voor grondstoffenterugwinning.*

I. Inleiding: economische randvoorwaarden en kansen

Nederland is een prachtig en economisch sterk land. Om die kracht te behouden staan we voor grote en tegelijkertijd kansrijke uitdagingen. Uitdagingen die voor de inwoners van ons land direct merkbaar zullen zijn in hun directe leefomgeving en in de manier waarop zij nu leven. We staan voor de uitdaging om voldoende woningen te bieden in aansluiting op demografische ontwikkelingen en de transformatie in het sociale domein.

Daarbij willen we een veilige en leefbare woonomgeving blijven bieden. En een aantrekkelijk vestigingsklimaat met bruisende steden, een vitaal landelijk gebied en snelle, comfortabele verbindingen. Zijn deze uitdagingen al complex genoeg, de komende decennia krijgen ze allemaal -mede als gevolg van het klimaatakkoord in Parijs- te maken met de noodzaak om een CO₂-neutrale energievoorziening te realiseren, om ons tijdig aan te passen aan de versnelde klimaatverandering en om een circulaire economie te bewerkstelligen. Deze uitdagingen moeten we een plaats geven in onze leefomgeving. Een succesvolle energietransitie, klimaatadaptatie en een circulaire economie zijn dan ook de randvoorwaardelijke uitdagingen voor onze welvaart en welzijn. Tegelijkertijd liggen hier enorme kansen voor innovatie, werkgelegenheid en export. Immers, overal ter wereld staan samenlevingen voor dezelfde uitdagingen.

Op dit moment werken de decentrale overheden al intensief met het Rijk samen aan deze transitie. Bijvoorbeeld via het Energieakkoord en de Energieagenda aan energietransitie, via het Deltaplan en de Nationale adaptatiestrategie aan klimaatadaptatie en via verschillende Green Deals en het recent gesloten Grondstoffenakkoord aan circulaire economie. In regionale proeftuinen experimenteren we bovendien met nieuwe vormen van interbestuurlijke samenwerking. De urgentie van en de kansen met deze maatschappelijke opgaven maken dat wij met dit voorstel de gezamenlijke aanpak willen intensiveren.

II. De uitdagingen zijn samenlevingsbreed , overheden werken samen

Succesvolle energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire economie vereisen inzet van de hele samenleving. De benodigde investeringen zijn slechts voor een deel van overheden afkomstig. Woningbouwverenigingen, particulieren en bedrijven zullen bijvoorbeeld voor hun eigen bezit tenminste ook zelf moeten investeren. Overheden kunnen die investeringsstroom aanjagen en faciliteren, en verbinden met hun eigen investeringen in de leefomgeving, bijvoorbeeld voor voldoende woningbouw, leefbare wijken, bereikbaarheid, landschap en verduurzaming. Om de benodigde maatregelen tijdig, succesvol en in samenhang uit te voeren is een florerend regionaal economisch systeem nodig waarin bedrijven, burgers, overheden, maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen samenwerken.

In dit gezamenlijke voorstel benoemen de gemeenten, provincies en waterschappen concreet hoe zij hun lokale en regionale slagkracht willen inzetten. Bovendien geven zij aan hoe het Rijk kan bijdragen deze inzet nog succesvoller te laten zijn.

Regionaal en lokaal schaalniveau is nodig voor een effectieve aanpak

De maatregelen ten behoeve van energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire economie worden voor een belangrijk deel op regionale of lokale schaal gerealiseerd. Op dat schaalniveau kunnen deze opgaven ook verbonden worden met andere opgaven zoals economie, stedelijke vernieuwing, landschap en mobiliteit, zodat 'werk met werk' gemaakt kan worden.

Lokale en regionale omstandigheden maken dat maatwerk vereist is. De uitdagingen verschillen van regio tot regio, soms zelfs van straat tot straat:

- Voor de energietransitie is het bijvoorbeeld nodig om bestaande woningen te isoleren, woonwijken aan te sluiten op een alternatief voor aardgas, zonnepanelen, windturbines en aardwarmte in het landschap in te passen, netwerken geschikt maken voor decentrale opwekking, warmte van industrie te hergebruiken, innovaties aan te jagen, nieuwe verdienmodellen te ontwikkelen et cetera.
- Voor klimaatadaptatie is het bijvoorbeeld nodig om extra waterberging en afvoer te creëren, de opvangcapaciteit van het watersysteem te vergroten en meer stedelijk groen te realiseren tegen hittestress.
- Voor het realiseren van een circulaire economie is afhankelijk van de grondstoffenstromen in een regio bijvoorbeeld een combinatie nodig van bronmaatregelen, circulaire businessmodellen, regionale ketens en netwerken van bedrijven, overheden, kennisinstellingen en burgerinitiatieven.

Gemeenten, provincies en waterschappen zijn in staat samen met burgers, bedrijven en maatschappelijke partners op regionale en lokale schaal verbindingen te leggen en de benodigde uitvoeringskracht te organiseren. Investeringen in energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire economie worden zo een vliegwiel voor meer welvaart en welzijn in een aantrekkelijke leefomgeving. De ingrijpende verandering in het leven van mensen die hoe dan ook plaats zal vinden, kan zo transformeren van een bedreiging en een last naar meer ruimtelijke kwaliteit en meer economische kracht.

III. Inhoudelijke speerpunten

De inzet van de gemeenten, provincies en waterschappen is inhoudelijk gericht op de volgende resultaten:

A. Energietransitie: Nederland energieneutraal

De energietransitie vereist forse, op zichzelf uiteindelijk rendabele, investeringen, vooral bij bedrijven, woningcorporaties en particulieren. Als overheid zetten we ons eigen bezit in voor opwekking van hernieuwbare energie en faciliteren we bedrijven en inwoners door belemmeringen weg te nemen en te investeren in innovatie en uitrol van bewezen technieken waarmee we regionale economische kracht benutten.

1. Realisatie van energiebesparende en alternatieve warmtevoorziening in de gebouwde omgeving

Gemeenten, provincies en waterschappen maken in de regionale energiestrategieën keuzes voor energievoorziening op gebiedsniveau. Dit zal leiden tot energiebesparing, het gebruik van duurzame energie regionaal en lokaal, zoals de aanleg van warmtenetten, emissieloos mobiliteitssysteem en verduurzaming door herstructurering. Provincies zetten hun fondsen en subsidies in om nieuwe technieken te ontwikkelen en bestaande technieken uit te rollen in onze steden en dorpen. De komende jaren realiseren decentrale overheden pilots met aardgasvrije en energieleverende wijken. Elke gemeente heeft in 2020 tenminste een planning voor aardgasvrije wijken. Het eigen (maatschappelijk) vastgoed is voor 2040 energieneutraal.

2. Opwekken van duurzame energie

Gemeenten, provincies en waterschappen brengen kansrijke gebieden voor grootschalige opwekking in beeld, organiseren gebiedsgericht draagvlak voor de ruimtelijke inpassing en ondersteunen (burger-) initiatieven voor duurzame energie. Bovendien benutten zij de potentie van eigen terreinen en eigen grondposities voor opwekking van hernieuwbare energie, mits verenigbaar met hun kerntaken. De waterschappen kunnen dat met hun rioolwaterzuiveringsinstallaties, watergangen en poldergemalen, provincies ontwikkelen energielandschappen waarmee de potenties voor hernieuwbare energie worden benut en gemeenten benutten inzet van eigen gronden. De waterschappen produceren in 2020 minimaal 40% van het eigen energieverbruik en worden als sector met inzet van hun terreinen versneld energieneutraal in 2025.

3. Realiseren van CO₂-arme mobiliteit, industrie en landbouw

Gemeenten, provincies en waterschappen bevorderen een vermindering van de uitstoot van broeikasgassen bij bedrijven onder meer door voorlichting en handhaving. Lokaal en regionaal dragen zij bovendien bij aan energiezuinige mobiliteit, als launching customer voor innovaties in het openbaar vervoer en de weginfrastructuur, zoals zero-emissie bussen, laadpalen en energiezuinig asfalt. Provincies bevorderen duurzame landbouw en energieneutrale glastuinbouw.

B. Klimaatadaptatie: Nederland klimaatrobuust ingericht en gebouwd.

Gemeenten, provincies en waterschappen investeren op korte termijn om Nederland tijdig aangepast te laten zijn aan de (versnelde) klimaatverandering om zo de ingeschatte potentiële schade van 71 mrd tot 2050 te beperken. Klimaatadaptatie zal grote gevolgen hebben voor de inrichting van de leefomgeving van mensen. Tegelijkertijd kan deze opgave een vliegwiel worden voor andere ruimtelijke opgaven.

4. *Klimaatbestendig inrichten, bouwen en beheren*

Op basis van gezamenlijk opgestelde regionale klimaatadaptatiestrategieën investeren waterschappen en provincies in het watersysteem in het landelijk gebied en gemeenten en waterschappen in het bebouwde gebied. Bij de uitvoering is aandacht voor synergie van ieders investeringen. Daarnaast maken zij ook hun eigen en maatschappelijk vastgoed klimaatbestendig voor 2040.

5. *Stimuleren van klimaatadaptatie door burgers en bedrijven*

Met voorlichting, voorschriften en subsidies stimuleren gemeenten, provincies en waterschappen burgers, woningcoöperaties en bedrijven om hun vastgoed en terreinen klimaatbestendig te maken.

6. *Afremmen van en aanpassen aan bodemdaling*

Wateroverlast wordt versterkt door bodemdaling. Dit vraagt om ruimtelijk beleid waarin kansen voor koppeling met andere functies zoals natuur en aangepaste bebouwing benut worden. Daarnaast is een gemeenschappelijke taak van alle overheden om de opgave van bodemdaling in beeld te brengen en hiervoor een kennisagenda op te stellen.

C. Circulaire Economie: Nederland is in 2050 circulair

Nederland circulair in 2050 vereist een (fundamentele) transitie op economisch-technisch, sociaal en ecologisch gebied. De kansen voor de transitie naar een circulaire economie zijn afhankelijk van aanwezige bedrijven, in een regio woonachtige burgers, natuurlijke omstandigheden en de regionale vraag.

7. *Tot stand brengen van een circulaire economie op regionaal niveau*

Gemeenten, provincies en waterschappen nemen het initiatief om met regionaal gevestigde bedrijven, maatschappelijke organisaties en burgerinitiatieven regionale strategieën en uitvoeringsprogramma's te ontwikkelen voor de realisatie van een circulaire economie. Provincies stimuleren daarbij innovatie en het arbeidspotentieel met (revolverende) fondsen en Human Capital agenda's. Gemeenten en waterschappen zetten in 2050 het nog resterende afval en afvalwater waar mogelijk voor 100% om in waardevolle grondstoffen.

IV. Gezamenlijke Nationale aanpak met regionale uitvoeringsstrategieën

De effectieve aanpak van energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire economie vereist een combinatie van generieke maatregelen en maatregelen aangepast aan lokale en regionale situaties. De dynamiek is voor elk van de opgaven verschillend, en daarmee ook de wijze van samenwerking en aanpak. In hoofdlijnen zien wij de gezamenlijke aanpak als volgt voor ons:

a. Langjarig commitment aan samenwerking en kennisontwikkeling

In een gezamenlijk Nationaal Programma Energietransitie, binnen het Deltaprogramma en de Nationale adaptatiestrategie en in het verlengde van het Rijksbrede programma 'Nederland circulair' organiseren we op nationaal, regionaal en lokaal niveau uitvoeringskracht en werken we aan:

- het in beeld brengen van de exacte *omvang van de opgave* en de daarbij benodigde investeringen;
- *regionale strategieën en uitvoeringsprogramma's*;
- gezamenlijke *communicatie* gericht op bewustwording van de urgentie, realiteitsbesef en participatie;
- *kennisontwikkeling en kennisverspreiding* om knelpunten op te lossen en succesvolle innovaties te ontwikkelen en breder toe te passen, bijvoorbeeld over financiële belemmeringen, burgerinitiatieven, bodemdaling en regionale grondstofkringlopen.

b. Publiek gezag: aanpassen regels en bevoegdheden gebruiken

Aangezien de benodigde transitie een ander gedrag van mensen en een andere inrichting van de omgeving vergen, is publiek gezag noodzakelijk door:

- *Inzet van bevoegdheden*, zoals het ruimtelijk en juridisch mogelijk maken van duurzame energie-opwekking op land en het proactief handhaven van de verplichting tot het nemen van energiebesparende maatregelen;
- *Aanpassingen in wet- en regelgeving*, zoals voorschriften voor toekomstbestendig bouwen, het afschaffen van de gasaansluitingsplicht en het invoeren van een warmterecht en een einde maken aan de afval-status van waardevolle grondstoffen;
- *Nationaal en internationaal verantwoordelijkheid nemen*, bijvoorbeeld door de realisatie van Wind op Zee en het creëren van een 'level playing field' door het goed laten functioneren van het 'Emission Trading System' (ETS).

c. Investeringsmiddelen: zelf investeren en private investeringen faciliteren

Bij klimaatadaptatie zijn de benodigde investeringen primair op te brengen door overheden, bij energietransitie en circulaire economie gaat het vooral om het versnellen van private investeringen. De voor de gewenste versnelling benodigde intensivering brengen wij gezamenlijk tot stand door:

- *Structurele investerings- en inkoopbudgetten* in te zetten conform de doelen van energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire economie (voor decentrale overheden gaat het dan om 28 miljard/jaar);
- *Financiële arrangementen* te bieden die in samenwerking met Invest-NL, het Europese Fonds voor Strategische Investerings (EFSI), de regionale ontwikkelingsmaatschappijen (ROM's), de Bank Nederlandse Gemeenten (BNG) en de Nederlandse Waterschapsbank (NWB) leiden tot een versnelling van private en publieke investeringen in de energietransitie en circulaire economie. Decentrale overheden doen dit bijvoorbeeld door revolverende fondsen (700 mln), lokale

subsidies, gebiedsgerichte voorfinancieringen, differentiatie in lokale tarieven en het opschalen van kleinschalige initiatieven.

- *Publieke investeringen* in verduurzamingsopgaven rond binnenstedelijke herstructurering en mobiliteitssystemen, het regionale watersysteem, klimaatadaptatie in de bebouwde omgeving en in regionale innovatie en arbeidsmarkt, waarbij het Rijk extra budget biedt voor de benodigde versnelling.

In de bijlage is de aangeboden inzet van gemeenten, provincies en waterschappen en de gewenste inzet van het Rijk nauwkeurig uitgewerkt in concrete passages die in een regeerakkoord gezet kunnen worden.

d. Governance: organisatie van de samenwerking passend bij de opgave

De aanpak van deze opgaven vraagt om een effectief samenwerkende overheid die zich richt op wat nodig is voor de opgave. Elke opgave is verschillend en elke overheid speelt hierbij een eigen rol. Met dit voorstel voor een gezamenlijke agenda bieden wij één gezamenlijk aanspreekpunt; daarbij doen wij een beroep op ontkokerde Rijksinzet. Aangezien er tussen energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire economie verschillen zijn in dynamiek, tempo en marktverhoudingen hebben wij voor elk van deze opgaven specifieke gedachten over de governance:

- *Energietransitie*: De uitwerking van de governance in een gezamenlijk Nationaal Programma werken wij graag samen met het Rijk, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties nader uit. Van groot belang vanwege de looptijd van deze transitie vinden wij meerjarige borging en vanwege de noodzaak tot een gecoördineerde inzet van nagenoeg de hele samenleving benadrukken wij het belang van krachtige en verbindende regie. Ten aanzien van de regionale energiestrategieën zijn onze gedachten op dit moment:
  - Wij ontwikkelen deze energiestrategieën samen met het Rijk, bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en inwoners (planning: analyse en eerste uitvoeringsprogramma's: 2018, voorkeurstrategie en uitvoeringsprogramma: 2021);
  - Gedurende de ontwikkeling van de regionale energiestrategieën en uitvoeringsprogramma's voeren we in elk geval de met elkaar afgesproken maatregelen die voortvloeien uit het Energieakkoord en het klimaatakkoord van Parijs uit. Bovendien zullen we maatregelen die in elk scenario goed zijn, zoals het bevorderen van energiebesparing bij bedrijven en huishoudens, direct nemen;
  - Op de langere termijn richting 2050 werken we aan adaptieve voorkeurstrategieën. Zo gaan we direct aan de slag en kunnen wij tegelijkertijd inspelen op nieuwe ontwikkelingen. Vanzelfsprekend moet het gezamenlijke Nationale Programma eenzelfde flexibiliteit kennen.
- *Klimaatadaptatie*: Voor de samenwerking van decentrale overheden en Rijk kunnen het Deltaprogramma en de Nationale Adaptatiestrategie benut worden. Binnen deze kaders stellen decentrale overheden regionale klimaatadaptatiestrategieën en uitvoeringsprogramma's op, afgestemd op specifieke situaties in op regio-, wijk- en straat-niveau, waarbij synergie wordt gezocht met andere ruimtelijke ontwikkelingen rond zowel verstedelijking als natuurontwikkeling.
- *Circulaire economie*: De samenwerking van decentrale overheden en Rijk krijgt vorm in de uitwerking van de ambities uit het Grondstoffenakkoord en het rijksbrede

programma 'Nederland circulair in 2050'. Gemeenten, provincies en waterschappen nemen het initiatief tot regionale grondstofstrategieën en uitvoeringsprogramma's.

V. Investeringsstrategie

De gezamenlijke inhoudelijke aanpak wordt mede mogelijk gemaakt door de volgende investeringsstrategie:

1. Reguliere investeringsuitgaven en inkoop toekomstbestendig inzetten

Decentrale overheden besteden jaarlijks 28 miljard euro aan investeringen, inkoop, onderhoud en aanbestedingen hoofdzakelijk in het fysieke domein. Als decentrale overheden committeren wij ons eraan dat wij hierbij vanaf 2018 zoveel mogelijk zullen kiezen voor energieneutrale, klimaatbestendige en circulaire oplossingen en toepassingen.

2. Versnellen, intensiveren en investeren

De opgave om voor een energieneutraal, klimaatbestendig en circulair Nederland in 2050 te realiseren vereist investeringen van bedrijven, particulieren en overheden. Voor een groot deel moeten Rijk, decentrale overheden, bedrijven en maatschappelijke organisaties de omvang van de investeringsopgave de komende jaren in beeld brengen. De opgaven zijn echter dermate urgent dat wij voorstellen vooruitlopend op dat precieze inzicht nu al een versnelling te initiëren. Alle kansen die zich vanaf nu voordoen om toekomstbestendige maatregelen in te passen, willen we hiervoor benutten.

a. Versnelling energietransitie

De energietransitie vereist primair investeringen van marktpartijen en particulieren (grotendeels rendabel, zeker met nieuwe financieringsarrangementen). Decentrale overheden dragen bij aan een versnelling van de energietransitie door het organiseren van uitvoeringskracht en het ontwikkelen van financiële arrangementen, zoals revolverende fondsen gericht op het ontwikkelen van innovaties en het opschalen van kleinschalige initiatieven (ca. 700 mln), door gebiedsgerichte voorfinanciering en het financieren van onrendabele toppen bij herstructureringsopgaven en de transitie naar een emissieloos mobiliteitssysteem. Ter co-financiering van deze investeringen vragen wij het Rijk om een transitiefonds van 220 mln p/j in te stellen voor co-financiering van onrendabele verduurzamingsopgaven in het stedelijk en landelijk gebied, waarbij ook nieuwe verdienmodellen worden ontwikkeld. Ook investeren we in eigen gebouwen, installaties en terreinen om deze energieneutraal of zelfs energieleverend te maken (waterschappen hebben bijvoorbeeld als doel om in 2025 als sector 100% energieneutraal te zijn).

Voor de organisatie van lokale en regionale uitvoeringskracht en kennisontwikkeling zetten decentrale overheden eigen middelen in, maar voor de beoogde versnelling is tenminste 55 mln/j extra nodig voor de samenwerking tussen Rijk en regio binnen het Nationale programma, de regionale energiestrategieën en uitvoeringsprogramma's en voor het ontwikkelen en delen van kennis.

b. Intensivering klimaatadaptatie

De effecten van klimaatverandering treden sneller op dan voorzien. De extra opgave voor het watersysteem van de waterschappen is berekend op 500 mln in totaal. Waterschappen willen deze extra opgave samen met het Rijk in 2025 gerealiseerd hebben, dat betekent 60 mln/j. Van het Rijk wordt gevraagd tot en met 2025 30 mln/j bij te dragen. Ook gemeenten investeren intensief in klimaatadaptatie van het bebouwd gebied. Aan het Rijk wordt gevraagd de huidige inzet van gemeenten van tenminste 200 mln/j specifiek gericht op beperken wateroverlast te verdubbelen door extra middelen toe te voegen aan het Deltafonds voor ruimtelijke adaptatie. In de uitvoering is aandacht voor de synergie

tussen de investeringen in het regionaal watersysteem, de bebouwde omgeving en de provinciale investeringen in natuur.

Voor de realisatie van gezamenlijke regionale klimaatadaptatiestrategieën, lokale en regionale uitvoeringskracht en kennisontwikkeling is 20 mln/j extra nodig (plus in ieder geval een eenmalige investering in het inrichten van een early warning centre bij het KNMI).

c. Investeren in circulaire economie

Het daadwerkelijk realiseren van een circulaire economie vraagt om investeringen in kennis, innovatie en opschaling naar de praktijk. Hiervoor is naar onze inschatting 5 mln/j nodig. De waterschappen willen met marktpartijen en het Rijk business cases opstellen voor terugwinning van grondstoffen en bij positieve business cases grondstoffenfabrieken bouwen. Hiervoor wordt een eenmalige investeringsimpuls door het Rijk gevraagd van maximaal 25 mln.

4. Randvoorwaarden voor decentrale investeringen

Om de beoogde investeringen te kunnen doen en in combinatie met rijksbudgetten werk met werk te maken hebben decentrale overheden enkele randvoorwaarden nodig. Het gaat om voldoende EMU-tekortruimte, fiscale belemmeringen wegnemen, meer flexibiliteit bieden in het decentrale belastinginstrumentarium en integrale gebiedsgerichte afspraken over investeringen mogelijk maken.

5. Samenvattend overzicht gevraagde inzet van het Rijk

De precieze omvang van de opgave en de daarbij behorende investeringen zullen de komende periode in de samenwerking van Rijk en decentrale overheden in beeld gebracht moeten worden. De urgentie van de opgaven vereist een versnelling van de inzet van de gezamenlijke overheden. Daartoe stellen wij tenminste de volgende aanvullingen van het Rijk op investeringen van decentrale overheden voor:

	Gewenst van het Rijk
<i>Energietransitie:</i>	
• Transitiefonds	220 mln/j
• Proces en kennisontwikkeling	55 mln/j
<i>Klimaatadaptatie:</i>	
• Watersysteem	30 mln/j
• Gebouwde omgeving	200 mln/j
• Proces en kennisontwikkeling	20 mln/j
<i>Circulaire economie:</i>	
• Proces en kennisontwikkeling	5 mln/j
• Grondstoffenwinning uit afvalwater	eenmalig max. 25 mln

Bijlagen

A. Energietransitie

De 'nationale opgave' om te komen tot een energieneutraal Nederland is niet alleen een ingewikkelde technische operatie, maar vereist ook een sociaal-maatschappelijke transformatie. Het gaat zichtbare impact hebben op ieders directe leefomgeving: er ontstaan nieuwe energielandschappen zowel in het landelijk als stedelijk gebied. Het dagelijks leven van mensen zal mee moeten ontwikkelen met de fysieke en technische veranderingen in het energiesysteem. De opgave vraagt om uitvoeringskracht én draagvlak, om concrete projecten én om maatschappelijke transitie in openbare ruimte, bij bedrijven, in het onderwijs en in de directe leefomgeving van iedereen.

Gemeenten, provincies en waterschappen zetten zich gezamenlijk, op regionaal niveau, in voor versnelling van de energietransitie. Wij zijn in staat om burgers, bedrijven en maatschappelijke partners op concrete projecten te verbinden en te zorgen voor de verbinding met andere vraagstukken en kansen zoals innovaties en uitrol van bewezen technieken vanuit onze regionale economie, woningbouw, mobiliteit, leefbaarheid, klimaatadaptatie en landschap.

Speerpunten van onze inzet zijn:

1. Realisatie van energiebesparende en alternatieve warmtevoorziening in de gebouwde omgeving

Belangrijk opgave binnen de regionale energie strategieën is de transitie naar een energie neutrale gebouwde omgeving. Er liggen kansen voor de regionale economie zoals energieneutraal bouwen, daken te voorzien van zonnepanelen en het benutten van thermische energie uit bijvoorbeeld oppervlaktewater. Ondernemers en onderwijsinstellingen worden uitgedaagd om te zorgen voor innovatieve antwoorden bij het 'meekoppelen' van andere maatschappelijke uitdagingen en benodigde sociale transitie.

Concrete inzet van decentrale overheden

Verduurzaming warmtevoorziening

Een belangrijk onderdeel van de energiestrategie in het gebouwde gebied is de verduurzaming van de warmtevoorziening als integraal onderdeel van de energievoorziening:

- Gemeenten en provincies maken – als onderdeel van de gebiedsgerichte analyse van de regionale energiestrategie – samen met bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties een integrale keuze voor de warmte en elektriciteitsvoorziening op gebiedsniveau. Dit zal leiden tot een aantal vervolgstappen rond duurzame energiesystemen waarbij energiebesparingskeuzes (energieneutraliteit) en (kansen voor) duurzame energieopwekking en energieopslag bij elkaar komen (Analyse en eerste uitvoeringsprogramma's: 2018, complete strategie en uitvoeringsprogramma: 2021).
- Provincies en gemeenten stellen daartoe ook warmteplannen op waarin de vraag en het aanbod van warmte op regionaal niveau is geïnventariseerd en aan kansen op regionaal en lokaal niveau wordt gekoppeld. De keuzes uit de warmteplannen borgen provincies en gemeenten via de omgevingsvisie en omgevingswet.
- Waterschappen stellen hun restwarmte ter beschikking voor decentrale netwerken.

- Waterschappen onderzoeken met Rijkswaterstaat de mogelijkheden om de grote potentie van de winning van thermische energie uit het oppervlaktewater en hoe deze door middel van pilots verder uit te bouwen zijn.

Energieleverende wijken

- Gemeenten en provincies organiseren de aanleg van energieleverende, aardgasvrije wijken met als tussendoelen:
  - elke gemeente tenminste een planning voor 'aardgasvrije' wijken heeft vastgesteld (2020);
  - energieopslag en energielevering/energieneutraal is geïntegreerd in nieuwbouw (2030).
- Gemeenten organiseren gebiedsgerichte aanpak van bestaande wijken.
- Gemeenten maken prestatieafspraken met woningbouwcorporaties die aansluiten op de planning voor aardgasvrije wijken (concrete plannen voor wanneer en op welke locaties de corporaties een energieneutrale woningvoorraad moeten realiseren)
- Provincies stimuleren innovaties in energiebesparing en hernieuwbare opwekking zoals zonnepanelen vanuit de regionale economie en rollen die in samenwerking met partners uit via de energie strategieën op warmte.
- Gemeenten stimuleren particuliere eigenaren en huurders tot energiebesparing door lokale energieloketten, communicatiestrategie en voorlichting voor en door inwoners, ondersteuning bij burgerinitiatieven, versnelde procedures, aangepaste OZB-tarieven en de ontwikkeling van (voor)financieringsmogelijkheden voor verduurzamingsmaatregelen.
- De decentrale overheden zijn zich bewust van de sociale vraagstukken (lasten en lusten) van de energietransitie en zetten zich in voor het zoveel mogelijk ontzorgen en betrekken van maatschappelijke partners, initiatieven en burgers en hebben aandacht voor potentieel ongelijke verdeling van lasten en lusten.

Energieneutraal maatschappelijke vastgoed

- Gemeenten, provincies en waterschappen investeren in en renoveren eigen vastgoed en maatschappelijk vastgoed waar zij verantwoordelijk voor zijn (zoals scholen , zwembaden, buurthuizen, sportaccommodaties) zodanig dat het vastgoed
  - in 2025 label A heeft en volledig duurzaam wordt ingekocht en
  - in 2040 energieneutraal is en nieuwbouw circulair is gebouwd.
 In totaal betreft dit bijna 50 miljoen m².

Gewenste inzet van het Rijk

Faciliteren van uitfasering aardgas

- Als onderdeel van het nationaal programma Energietransitie formuleren Rijk en decentrale overheden een plan van aanpak voor uitfasering van aardgas.
- De verplichte aansluiting op het aardgasnetwerk bij nieuwbouw uit de Gaswet wordt omgevormd tot een warmterecht. Gemeenten krijgen de bevoegdheid om gebiedsgericht warmtevoorzieningen voor te schrijven.
- De beheerders van warmte-, gas- en elektriciteitsnetten krijgen mogelijkheden om de regionale en lokale netwerken aan te passen en aan te leggen.

Aanscherpen regelgeving

- De voorschriften voor nieuwe bebouwing worden bovenop het reeds bestaande voorschrift dat vanaf 2022 energieneutraal moet worden gebouwd aangescherpt met de verplichting tot opslag van opgewekte energie;

- Verkoop van huurwoningen aan particulieren is alleen nog mogelijk als de woning tenminste energielabel C heeft;
- Woningcorporaties worden verplicht in om in 2023 5%, in 2030 25% en in 2050 de gehele woningvoorraad energieneutraal te hebben gemaakt.

Financieringsarrangementen

- Gezamenlijk ontwikkelen van financieringsarrangementen om het energieneutraal maken van woningen te versnellen en zonodig wet- en regelgeving aan te passen ten behoeve van bijvoorbeeld de mogelijkheid tot differentiatie in lokale belastingtarieven, co-financiering, revolverende fondsen.
- Gezamenlijk oplossingen vinden voor het risico op een ongelijke verdeling van de lasten en de lasten van de energietransitie, bijvoorbeeld door huurstijgingen, en zorgdragen voor de verdere ontwikkeling van financieringsarrangementen die ervoor zorgen dat alle woningeigenaren kunnen verduurzamen;
- De opbrengsten van de verhuurdersheffing inzetten om de verduurzaming van corporatiewoningen te versnellen;
- De normbedragen voor scholen worden aangepast zodat verduurzaming van scholen wordt gefaciliteerd.

Het Rijk draagt met communicatie bij aan een beleving van urgentie

- Om de particuliere bijdrage aan en participatie bij energiebesparing en duurzame opwekking te vergroten, maar ook om burgers voor te bereiden op de gevolgen van de transitie naar een nieuw energiesysteem zal het Rijk samen met decentrale overheden, maatschappelijke partners en bedrijfsleven communicatiecampagnes gericht op burgers en bedrijven ontwikkelen en uitvoeren.

2. Stimuleren en inpassing van duurzame opwekking

Duurzame energieproductie kent doorgaans een groter ruimtebeslag dan fossiele energie en vraagt ruimte in ons landschap. Dit levert uitdagingen op voor de ruimtelijke inpassing en vraagt om een landschappelijk ontwerp in relatie tot andere functies op een specifieke plek, zoals natuur, landbouw, infrastructuur, wonen, werken en recreëren. Zodat de combinatie van functies ruimtelijke meerwaarde geeft. Daarnaast behoeven burgerinitiatieven meer professionaliteit om toegang te krijgen tot de aanwezige financiering bij institutionele beleggers.

Concrete inzet van decentrale overheden

Ondersteunen van (burger-)initiatieven

- Gemeenten bevorderen de professionaliteit van burgerinitiatieven voor de opwekking van duurzame energie.
- Provincies bundelen op regionaal niveau burgerinitiatieven, zetten energiefondsen in voor de uitrol van hernieuwbare energie en bemiddelen om investeringen door institutionele beleggers mogelijk te maken.
- Gemeenten experimenteren met lagere leges, uitgestelde leges en/of groene leges (dit houdt dat er geen leges worden geheven bij duurzame projecten, bijv. installaties niet optellen bij de bouwsom, denk aan het alleen heffen van leges over constructies voor zonnepanelen en niet over de panelen zelf) voor initiatieven voor de opwekking van duurzame energie.
- Waterschappen stellen hun 'assets' beschikbaar voor initiatiefnemers voor de opwekking van duurzame energie mits verenigbaar met de kerntaken op het gebied van veiligheid en ecologie;

- Waterschappen zijn launching customer bij innovaties voor energiebesparing en toepassing van duurzame energie in het waterbeheer (bijv. drijvende zonnepanelen, energiezuinige poldergemalen, technologieën voor biogas,).

Landschappelijk ontwerpen/ Ruimtelijk inpassen

- Decentrale overheden hanteren bij de ontwikkeling van regionale energiestrategieën een ontwerpde aanpak voor energielandschappen waarin hernieuwbare energie gekoppeld wordt aan andere maatschappelijke opgaven zoals waterberging, verduurzaming van de landbouw en sanering van asbestdaken;
- Decentrale overheden organiseren op lokaal resp. regionaal schaalniveau gebiedsgericht draagvlak door maatschappelijke dialogen en ontwerp onderzoek gericht op verbetering van de leefbaarheid resp. versterking van landschappelijke kwaliteit.
- Provincies en gemeenten verankeren ruimtelijke keuzes uit de regionale energiestrategieën ten behoeve van duurzame energieopwekking en (warmte-)netten in omgevingsvisies en verordeningen resp. omgevingsplannen.

Zelf duurzame energie produceren

- Decentrale overheden benutten de potentie voor opwekking van hernieuwbare energie van eigen terreinen en eigen grondposities;
- Waterschappen committeren zich in 2020 als sector aan tenminste 40% en in 2025 voor 100% energieneutraliteit, door de eigen terreinen en assets maximaal in te zetten voor het opwekken van hernieuwbare energie (biogas, koude- en warmte uit het oppervlaktewater, waterkracht, en zon en wind);

Gewenste inzet van het Rijk

Regelgeving ter stimulering opwekking door burgers en bedrijven

- De salderingsregeling wordt behouden en omgebouwd tot een instrument dat recht doet aan de wens tot versnelling energietransitie (en niet in de weg zit). Belangrijk is dat het enthousiasme voor duurzame energieopwekking behouden wordt en burgers en bedrijven duurzame energie kunnen en willen blijven opwekken.
- In wet- en regelgeving zal worden mogelijk gemaakt dat bedrijven en organisaties op eigen terrein geproduceerde duurzame energie of restwarmte direct aan het omliggende gebied mogen leveren (verbreding naar regiooos in plaats van postcoderoos).

Regelgeving ter ondersteuning van energieproductie door waterschappen

- De opwekking van duurzame energie door de waterschappen wordt gefaciliteerd door belemmerende regelgeving in de Waterschapswet, in de vennootschapsbelasting en de toegang tot stimuleringsregelingen (SDE) weg te nemen.

Delen van kennis

- Ter bevordering van de opwekking van duurzame energie zorgt het Rijk voor een goede beschikbaarheid van relevante datasets, bijvoorbeeld door de ontwikkeling van een open source energie-atlas en methodiekontwikkeling voor CO₂-effectbepaling;
- Kennis en ervaring met het ondersteunen van energiecorporaties en burgerinitiatieven wordt verzameld, geanalyseerd en het delen ervan gefaciliteerd.

3. Realiseren van CO2 arme mobiliteit, industrie en landbouw

Buiten de gebouwde omgeving vormen (auto-)verkeer, industrie en de landbouw belangrijke bronnen van CO₂-uitstoot. Een effectieve aanpak bestaat uit een mix van gebiedsgerichte oplossingen en wet- en regelgeving.

Concrete inzet van decentrale overheden

Benutten van kansen bij bedrijven

- Provincies en gemeenten waarborgen via ruimtelijke ordening op basis van warmteplannen de benutting van restwarmte door bedrijven en particulieren.
- Provincies zetten ten behoeve van de ontwikkeling van het MKB en de regionale economie innovatie fondsen in (700 mln) en creëren innovatieve pilots (living labs) zoals energie uit water in Zeeland en de uitrol van zonne-energie in Utrecht;
- Provincies en gemeenten ondersteunen lokale initiatieven, energiebedrijven en branches ondersteunen om tot energiebesparingspakketten te komen en koppelen deze pakketten aan institutionele beleggers.
- Provincies en gemeenten ontwikkelen samen met branche-organisaties energiebesparingspakketten voor lokale initiatieven, bedrijven en branches en koppelen deze pakketten aan institutionele beleggers.
- Gemeenten en provincies intensiveren op coachende wijze de handhaving van energiebesparingsplicht. In de praktijk worden hiermee significante resultaten mee behaald.

Bevorderen van energiezuinige mobiliteit en smart mobility

- Provincies vormen regionale coalities met bedrijven en maatschappelijke instellingen ter verbetering van ketenmobiliteit, bijvoorbeeld door het goed op elkaar laten aansluiten van openbaar vervoer en stimulering fietsgebruik.
- Provincies en gemeenten stemmen mobiliteit en ruimtelijke ordening op elkaar af
- Provincies en gemeenten realiseren in samenwerking met Rijkswaterstaat, bedrijven en maatschappelijke organisaties efficiënte verbindingen van deur-tot-deur.

Optreden als launching customer in openbaar vervoer en weginfrastructuur

- Provincies committeren zich in de concessieverlening in het openbaar vervoer aan zero-emissie in 2030. In Noord-Brabant rijdt inmiddels de grootste emissievrije busvloot van Europa.
- Provincies stimuleren met innovatiefondsen energieleverende wegdekken en investeren in de toepassing hiervan. In Noord-Holland is een fietspad ontwikkeld dat zonlicht omzet in elektriciteit dat nu ook o.a. in Groningen toegepast wordt.
- Provincies realiseren energie- en kostenbesparing door standaardisering van asfaltsoorten

Stimuleren van CO₂-arme landbouw

- Provincies en waterschappen stimuleren innovatie en technologische ontwikkeling, mede gericht op waterbewust ondernemen;
- In de glastuinbouw ontwikkelen provincies samen met de sector visies op verduurzaming en een energie neutrale energievoorziening. Provincies ondersteunen deze visies met investeringen in o.a. geothermie.

Gewenste inzet van het Rijk

Uitvoeren van nationale verantwoordelijkheden

- Het Rijk zal in haar verantwoordelijkheid voor de scheepvaart, de luchtvaart en in de wet- en regelgeving voor het personenvervoer bijdragen aan een vermindering van de uitstoot in deze sectoren;
- De ETS-bedrijven zijn een kleine groep die ongeveer 80% van de energie verbruiken. Om deze sector te stimuleren om het energieverbruik te beperken zal het Rijk zich in Europees verband in moeten zetten voor een goed werkend 'Emission Trading System' (ETS voor CO₂-uitstoot).

Aanpassen wet- en regelgeving

- Het Rijk zal de grootverbruikerskorting in de energiebelasting afbouwen ten gunste van innovaties en investeringen in energiebesparing en duurzaam energiegebruik.
- De huidige verplichting om energiebesparingsmaatregelen te nemen die zich binnen 5 jaar terug verdienen, moet worden vervangen door verplichte Erkende Maatregelen Lijsten (die reeds bestaan) om energieverspilling en klimaatschade te voorkomen, hiervoor kan de erkende maatregelenlijst als uitgangspunt worden genomen.
- Bovenop het minimum maatregelenpakket pleiten we voor een jaarlijkse energiebesparingsplicht van 1% à 2%.

Financieringsarrangementen bieden

- Het Rijk zal in het topsectorenbeleid aandacht hebben voor regionale ecosystemen en de rol van het midden- en klein bedrijf daarin zodat innovaties maximaal worden gestimuleerd.

B. Klimaatadaptatie

Het klimaat verandert. Dat merken we nu al, maar de effecten zullen in de toekomst toenemen. Het wordt in de toekomst warmer, regent vaker en harder en de intensiteit van onweer en hagel neemt toe. De effecten van klimaatverandering zijn breder dan directe overlast ten gevolge van hitte, droogte, wateroverlast, en (extra) bodemdaling. Het heeft tevens gevolgen voor de volksgezondheid, de energievoorziening, ICT, transport en infrastructuur, landbouw en visserij, natuur. Bij ongewijzigd beleid is de geschatte schade tot 2050 in totaal 71 miljard euro.

In het Deltaprogramma is in 2015 afgesproken dat klimaatbestendig inrichten uiterlijk in 2020 integraal onderdeel is van het overheidsbeleid en dat Nederland in 2050 klimaatbestendig is. Vanwege de lange investeringscycli in de fysieke leefomgeving zoals de lange technische levensduur van bijvoorbeeld rioleringen en gebiedsinrichting is klimaatbestendig investeren op korte termijn van groot belang om Nederland tijdig aangepast te laten zijn aan de (versnelde) klimaatverandering en de ingeschatte schade van 71 miljard te beperken.

De inzet van decentrale overheden is noodzakelijk omdat het van de specifieke kenmerken van een gebied afhankelijk is welke thema's relevant zijn en welke oplossingen nodig of mogelijk. Maatregelen worden bovendien op een specifieke plek genomen en hebben veelal een forse impact op de ruimtelijke ordening en inrichting van Nederland. Er zijn ook kansen, aangezien de opgaven altijd samenhangen met andere thema's zoals inrichting van de openbare ruimte, leefbaarheid, woningbouw, mobiliteit, natuur, bedrijvigheid, energiebesparing en opwekking. Door een gebiedsgerichte aanpak kan 'werk met werk' gemaakt worden. Voor de samenwerking van decentrale overheden en Rijk kunnen het Deltaprogramma en de Nationale Adaptatiestrategie benut worden. Speerpunten van onze inzet zijn:

4. Klimaatbestendig inrichten, bouwen en beheren

Alles wat vanaf 2020 wordt gebouwd en ingericht, is klimaatbestendig. Bij renovaties van bestaande bebouwing worden waar mogelijk klimaatbestendige maatregelen genomen.

Concrete inzet van decentrale overheden

Decentrale overheden stellen regionale klimaatadaptatiestrategieën met ruimtelijke consequenties op

- Provincies, gemeenten en waterschappen stellen voor 2020 gezamenlijke regionale klimaatadaptatiestrategieën op met o.a. ruimtelijke consequenties voor inrichting van de hele fysieke leefomgeving (stad en land) en bebouwing. Deze consequenties landen in omgevingsvisies, -plannen en programma's. Het is een analyse en ambitie per straat, wijk, dorp, stad en gebied, met (waar nodig) concrete maatregelen.
- De waterschappen stellen hun kennis en expertise van het watersysteem, technische maatregelen en daaraan gerelateerde gebiedsprocessen ter beschikking bij de ontwikkeling van regionale klimaatadaptatiestrategieën.

Decentrale overheden richten Nederland klimaatbestendig in

- Provincies en waterschappen creëren in het landelijk gebied extra bergingscapaciteit door de aanleg van natuur, slim peilbeheer van oppervlaktewater en het verbeteren van de 'sponswerking' van de bodem.
- Waterschappen investeren in het watersysteem, zodat dit aan de door provincies gestelde normen voor wateroverlast blijft voldoen;

- Gemeenten en waterschappen investeren in stedelijk gebied om voor 2035 forse toename te realiseren in bijvoorbeeld lokale bergingscapaciteit, het afkoppelen van hemelwater van het riool, de afvoercapaciteit, stromend water en stedelijk groen;
- Provincies zorgen voor meekoppeling van aanpak van klimaatopgaven in gebiedsinrichtingsprojecten;
- Gemeenten schrijven in omgevingsplannen het bouwpeil (=bovenkant van de vloer) beter voor en zien toe op de hoogte van vitale installaties van derden.

Decentrale overheden realiseren klimaatbestendig maatschappelijk vastgoed

- Gemeenten, provincies en waterschappen investeren in en renoveren eigen vastgoed en maatschappelijke vastgoed waar zij verantwoordelijk voor zijn (zoals scholen, zwembaden, buurthuizen, sportaccommodaties) zodanig dat dit vastgoed klimaatbestendig is in 2040.
- Gemeenten, provincies en waterschappen investeren in eigen terreinen door het vergroten van de bergingscapaciteit en het verminderen van het verharde oppervlak.

Gewenste inzet van het Rijk

Het Rijk ondersteunt de gebiedsgerichte aanpak

- Het Rijk zal decentrale overheden faciliteren om gezamenlijke regionale klimaatadaptatiestrategieën te ontwikkelen en de voor klimaatadaptatie benodigde bijdrage door particulieren en bedrijven te mobiliseren.
- Het Rijk versterkt de intensivering van de decentrale overheden door extra middelen aan het Deltafonds toe te voegen ten behoeve van de uitvoering van regionale klimaatadaptatiestrategieën.

Het Rijk scherpt bouwregelgeving aan

- In de bouwregelgeving zullen doel-eisen aan klimaatbestendigheid worden gesteld, zodat in de toekomst huizen bijvoorbeeld voldoende verkoeling bieden bij hitte en regenwater op eigen terrein vastgehouden wordt;
- Om de kosten van een klimaatbestendige inrichting te kunnen verhalen op initiatiefnemers zal dit in de kostensoortenlijst van de Grondexploitatie lijst worden toegevoegd.

Het Rijk faciliteert kennisontwikkeling

- Het Rijk bevordert de kennisontwikkeling en kennisdeling gericht op effectieve en efficiënte maatregelen voor klimaatadaptatie.
- Het Rijk zorgt voor de beschikbaarheid van lokale klimaatgegevens op het gebied van neerslag, droogte en hitte.
- Het Rijk maakt het rijksvastgoed, -terreinen en infrastructuur klimaatbestendig en deelt de daarmee verworven kennis met decentrale overheden.
- Het Rijk zal de mogelijkheden onderzoeken van de verzekeraarbaarheid van schade door hevige neerslag, zodat in plaats van onevenredig kostbare maatregelen het risico op schade geaccepteerd en verzekerd kan worden.

5. Stimuleren van klimaatadaptatie door burgers en bedrijven

De opgave is van ons allemaal, zo is in de stad gemiddeld slechts 20% van de grond in eigendom van de gemeente en de gemeente kan alleen in die ruimte zelf maatregelen nemen. Voor het klimaat adaptief maken van de rest van de stad is inzet van corporaties, waterschappen, bewoners, bedrijven en bouwers essentieel. In het landelijk gebied is dit

niet anders, daar is 60% van de grond in handen van agrariërs. Hier kan ook het begrip voor en de betrokkenheid bij de benodigde ingrepen in de leefomgeving toenemen.

Concrete inzet van decentrale overheden

De gezamenlijke overheden lichten voor, schrijven voor en ondersteunen

- Gemeenten, provincies en waterschappen geven, afgestemd op nationale communicatiecampagnes, voorlichting aan burgers over hoe zij kunnen bijdragen aan klimaatadaptatie;
- Gemeenten onderzoeken de mogelijkheden om in het omgevingsplan klimaatadaptatiemaatregelen verplicht te stellen (in combinatie met een tegemoetkoming in de kosten);
- Gemeenten en waterschappen stellen tegemoetkomende subsidies beschikbaar voor maatregelen door burgers, bijvoorbeeld voor groene daken of beplanting in plaats van betegeling.

Gewenste inzet van het Rijk

Kennisontwikkeling

- Gezamenlijk onderzoek naar de meest effectieve wijze om burgers en bedrijven te stimuleren maatregelen te nemen.

Communicatie

- Gezamenlijke communicatiecampagnes gericht op besef van de urgentie om klimaatadaptatie-maatregelen te nemen, maar ook op acceptatie dat niet elke neerslagpiek zonder overlast of schade opgevangen zal kunnen worden.

6. Afremmen van en aanpassen aan bodemdaling

Klimaatverandering leidt tot langere droge periodes en daardoor tot versnelde daling van veenbodems. Sommige stedelijke gebieden dalen wel tot 2 cm per jaar. Ter vergelijking: de huidige zeespiegelstijging bedraagt 0,2 cm per jaar. Deze gebieden kunnen steeds moeilijker droog gehouden worden met een verhoogd risico op schade aan gebouwen en infrastructuur tot gevolg.

Concrete inzet van decentrale overheden

- Gemeenten zijn het eerste aanspreekpunt voor bewoners en maken bodemdaling bespreekbaar, door bewoners actief te informeren, en te begeleiden in het vinden van oplossingen;
- Gemeenten en provincies houden in het ruimtelijk beleid rekening met bodemdaling. Waterschappen stemmen het peilbeheer daarbij voor zover mogelijk gezien de ruimtelijke functietoewijzing af op de bodemdaling.

Gewenste inzet van het Rijk

- Het Rijk zal met provincies, gemeenten en waterschappen, kennisinstellingen en het bedrijfsleven meer kennis ontwikkelen over maatregelen om de effecten van bodemdaling tegen te gaan.
- Het Rijk betreft de thema's klimaatadaptatie, waterkwaliteit en bodemdaling bij haar beleid gericht op een duurzame landbouw.

C. Circulaire economie

Nederland circulair in 2050 vereist een (fundamentele) transitie op economisch-technisch, sociaal en ecologisch gebied. De fundamentele verandering van denken in een circulaire economie is niet om nog excellentere grondstoffen uit afval te winnen, maar om te voorkomen dat een grondstof afval wordt. Door slim ontwerp van producten, de ontwikkeling van nieuwe product-dienstcombinaties (huren, repareren, delen), door innovaties en netwerken van bedrijven worden grondstoffen opnieuw benut voordat het afval is geworden. Er zijn vier accenten die in regionale strategieën gecombineerd kunnen worden: industriële symbiose, delende regio, afvalloze regio en zelfvoorzienende regio. De efficiëntere omgang met grondstoffen maak Nederland minder afhankelijk van het buitenland (25% minder import) en vermindert de CO₂-uitstoot. Bovendien biedt een circulaire economie volop economische kansen: meer innovatie, nieuwe markten, en meer samenwerking. Volgens TNO het PBL en het rijksbrede programma 'Nederland circulair in 2050' levert een circulaire economie € 7 miljard extra omzet op, waarmee 54.000 nieuwe banen gecreëerd zijn. In het rijksbrede programma heeft het Rijk 50% circulair voor primaire grondstoffen (mineraal, fossiel en metalen) in 2030 als tussendoel gesteld. Speerpunt van onze inzet hierbij is:

7. Tot stand brengen van een circulaire economie op regionaal niveau

De kansen voor de transitie naar een circulaire economie verschillen per regio. Het is noodzakelijk om op regionaal niveau grondstofstromen te analyseren, regiospecifieke doelen te stellen, kansrijke ketens en netwerken te herkennen, innovaties tot stand te brengen, (burger-) initiatieven op te schalen en belemmeringen weg te nemen. Decentrale overheden zijn in staat individuele burgers en bedrijven bij de ontwikkeling van een regionale strategie te betrekken. Hiermee wordt ook een bijdrage geleverd aan opgaven op het gebied van sociale cohesie en werkgelegenheid.

Concrete inzet van decentrale overheden

Realiseren van regionale strategieën en transitieprogramma's

- Decentrale overheden nemen het voortouw om met regionaal gevestigde bedrijven en burgerinitiatieven de grondstofstromen op regionaal niveau te analyseren en regiospecifieke grondstoffen te selecteren die kansrijk zijn.
- Provincies stimuleren sterke economische en innovatieve clusters door kennis- en onderwijsinstellingen, industriële Research & Developmentafdelingen én bedrijven bij elkaar te brengen. Zij zijn hierbij gericht op de regionale economie en gerichte samenwerking met andere regio's in binnen- en buitenland;
- Provincies stimuleren met (revolverende) innovatiefondsen en regionale ontwikkelingsmaatschappijen innovaties gericht op duurzaamheid en circulair ontwerp;
- Provincies stellen samen met kennis- en onderwijsinstellingen en bedrijven Human Capital Agenda's op om te zorgen voor goed opgeleide mensen die nodig zijn voor regiospecifieke transitieën;
- Waterschappen ontwikkelen met onderwijsinstellingen lespakketten voor kennismaking met de circulaire economie;
- Provincies en waterschappen stimuleren de terugwinning en efficiënte verdeling richting producenten middels de ontwikkeling van grondstoffenrotondes en grondstoffenfabrieken.

Innovatie aanjagen als launching customer

- Provincies, gemeenten en waterschappen kopen per 2020 duurzaam en in 2050 circulair in, onder andere in de bouwsector (circulair in nieuwbouw, renovatie en sloop), en bij spoor-, grond-, water- en wegenbouwprojecten.

Terugwinnen en vermarkten van grondstoffen uit afval en afvalwater

- Gemeenten en waterschappen zetten in op preventie van afval en afvalwater, door stimuleren van retourstromen, reparatie en hergebruik, en ontmoediging van weggooien van waardevolle materialen/wegspoelen van ongewenste stoffen;
- Gemeenten en waterschappen zetten in 2050 het nog resterende afval en afvalwater waar mogelijk voor 100% om in waardevolle producten en grondstoffen;
- Gemeenten zorgen voor de verbinding tussen het inzamelen van afval op lokaal niveau en het uiteindelijk benutten van waardevolle grondstoffen in de regionale economie;
- Gemeenten werken samen bij het bevorderen van gedragsverandering van inwoners door hen onder meer actief te betrekken bij de groeiende mogelijkheden van delen, huren, ruilen, repareren en tweedehands kopen, door goede locaties aan te bieden voor bijbehorende diensten, retoursystemen en reparatie-centra, door hen te informeren (feedback te geven op hun eigen gedrag) over afvalscheiding (en preventie), relevante 'best practices' uit de regio te delen (omgekeerd inzamelen) en hen in algemene zin te informeren over het nut en de noodzaak van de transitie naar een circulaire economie
- Waterschappen wekken energie uit rioolwater op en winnen waardevolle grondstoffen terug; op basis van positieve business cases willen zij investeren in prototypes voor de terugwinning van grondstoffen;
- Waterschappen stellen hun kennis, expertise en ervaringen beschikbaar aan andere overheden, bedrijven en particulieren.

Gewenste inzet van het Rijk

Een circulaire economie betekent een fundamentele verandering en vraagt dan ook op rijksniveau inzet ten aanzien van onder meer wetgeving, productie, communicatie, financiering en productie.

Aanpassing wet- en regelgeving

- De regelgeving ten aanzien van de 'einde-afvalstatus' zal ter stimulering van een circulaire economie worden aangepast. Op basis van concrete voorbeeldcases van decentrale overheden zullen specifieke teruggewonnen grondstoffen uit afval(water) niet langer als afval worden aangemerkt, maar zullen beoordeeld worden op hun toepassing. Dus niet de afkomst, maar de toekomst wordt leidraad in het al dan niet toekennen van een 'einde-afval status';
- Experimenteerruimte zal worden geboden om potentieel interessante innovaties uit te proberen en zo belemmeringen weg te nemen voor hergebruik van grondstoffen, bijvoorbeeld binnen het Landelijk Afvalbeheer Plan of bij aanbestedingen;
- De definitie van huishoudelijk afval zal worden verruimd om meer kansen te bieden om grondstofketens te sluiten;
- Overheidsorganisaties zullen voor het terugwinnen van grondstoffen vrijgesteld worden van vennootschapsbelasting;
- Het Rijk neemt fiscale maatregelen om grondstofgebruik meer te belasten en belasting op arbeid te verlagen.

Bronbeleid

- Het Rijk werkt een brongericht beleid uit ter voorkoming van meststoffen, bestrijdingsmiddelen en medicijnresten in het oppervlaktewater;
- Het Rijk stelt beperkingen aan het gebruik niet-recyclebare materialen in producten die worden verkocht.

Communicatie

- Het Rijk zal voorlichting geven over wat een circulaire economie aan ander gedrag van mensen zal vragen (en geeft daarin zelf het goede voorbeeld).

Kennisontwikkeling

- Het Rijk stelt middelen beschikbaar om innovaties en pilots voor het sluiten van kringlopen tot stand te brengen, waaronder de mogelijkheden voor opschaling van burgerinitiatieven. De hiermee opgedane kennis zal breed worden verspreid, zodat de brede toepassing van succesvolle pilots en innovaties wordt gestimuleerd;
- Het Rijk zal onderzoeken in welke mate regels, gericht op circulair productontwerp, bevorderend zijn voor een concurrerende circulaire economie.

D. Financiële aspecten

In deze bijlage geven we inzicht in hoe gemeenten, provincies en waterschappen hun marktkracht in de vorm van investeringen, inkoop en aanbestedingen in dienst zullen stellen van energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire economie en welke specifieke intensiveringen zij de komende 5 jaar willen doorvoeren.

1. Reguliere investeringsuitgaven en inkoop toekomstbestendig inzetten

Decentrale overheden besteden jaarlijkse vele miljarden aan investeringen in de fysieke leefomgeving. Als decentrale overheden committeren wij ons eraan dat wij vanaf 2018 bij al onze investeringen, inkoop, aanbestedingen en onderhoudsuitgaven zoveel mogelijk zullen kiezen voor energieneutrale, klimaatbestendige en circulaire oplossingen en toepassingen. Dit circulair inkopen leidt tot een versnelling van bijvoorbeeld emissieloos openbaar vervoer, energieneutrale straatverlichting, duurzame inkoop van energie en materialen, energiebesparing bij scholen en sportaccommodaties. Door ook als launching customer in te kopen worden bovendien innovaties gestimuleerd.

Investerings- en inkoop per jaar			
	Investerings- en inkoop	Overige inkoop, aanbesteden en onderhoud	
Gemeenten	± 9,1 mrd	± 13,4 mrd	Bijv. wegen, stedelijke vernieuwing, schoolgebouwen, sportaccommodaties, openbare ruimte
Provincies	± 2 mrd	± 1,5 mrd	Bijv. wegen, openbaar vervoer, natuur en landschap, regionale economie, recreatie, cultuur
Waterschappen	± 1,3 mrd	± 1,2 mrd	Bijv. waterveiligheid, waterzuivering, watersysteem, wegen, recreatief medegebruik
Totaal	Ca. 12 mrd/jaar	Ca. 16 mrd/jaar	

2. Versnellen, intensiveren en investeren

a. Versnelling energietransitie

Bij de energietransitie ligt de directe investeringsopgave grotendeels bij private partijen. Overheden kunnen investeringen doen in eigen vastgoed, installaties en terreinen, maar verder bestaat de overheidsbijdrage vooral uit het organiseren van een versnelling, mede door de financierbaarheid van op zichzelf rendabele investeringen te vergroten.

Decentrale overheden zetten de volgende middelen in:

- Provincies zetten revolverende fondsen (ca. 700 mln) in zodat projecten die geen volledige) bancaire financiering kunnen krijgen, toch gerealiseerd kunnen worden;
- Gemeenten en provincies brengen initiatieven van burgers, bedrijven en overheden bij elkaar, verbinden deze met elkaar om ze geschikt te maken voor private en institutionele investeerders.
- Gemeenten willen experimenten starten met het flexibeler inzetten van hun belastinginstrumentarium, bijv. door belastingtarieven te koppelen aan energielabels en pilots te starten met een gebiedsgerichte benadering waarbij gemeenten de kosten van een hele buurt voor hun rekening nemen en dit via de lokale lasten terugvragen van de bewoners die ervan profiteren;

- Waterschappen investeren t/m 2020 minimaal 100 miljoen voor het opwekken van energie.
- In samenwerking met Invest-NL, het Europese Fonds voor Strategische Investerings (EFSI), de Regionale Ontwikkelingsmaatschappijen (ROM's), de Bank Nederlandse Gemeenten (BNG) en de Nederlandse Waterschapsbank (NWB) willen wij faciliteiten bieden die met behulp van risicodragend kapitaal voor particuliere initiatieven de rol van aanjager vervullen. Op deze wijze kan bovendien in de expertise worden voorzien die vaak nodig is om te komen tot goede investeringsvoorstellen, die vervolgens gebundeld en gesecuriseerd door reguliere financiers als pensioenfondsen kunnen worden overgenomen;
- Gemeenten en provincies investeren enkele honderden miljoenen in het verduurzamen van het lokale en regionale mobiliteitssysteem (bijvoorbeeld snelle fietsroutes, emissieloos openbaar vervoer, autodelen, laadpaalinfrastructuur) en in onrendabele toppen om integrale gebiedsontwikkelingen waarin verduurzaming, klimaatadaptatiemaatregelen, leefbaarheid, verbetering van de woningvoorraad, sociale transformatie en de openbare ruimte samen komen. Juist in gebieden met zulke onrendabele toppen liggen grote kansen voor verduurzaming. Onderzoek uit 2012 laat zien dat gemeenten en provincies met een slimme aanpak en nieuwe verdienmodellen veel kunnen doen, maar dat er bijvoorbeeld voor de woonopgave dan nog altijd een financieel gat overblijft van 220 mln per jaar, dus nog exclusief de transitie naar een duurzaam mobiliteitssysteem.

Voor de organisatie van lokale en regionale uitvoeringskracht alsmede kennisontwikkeling en –deling zetten decentrale overheden eigen middelen in, maar dat is niet voldoende voor de beoogde versnelling. Extra organisatiebudget is nodig

- voor een goede samenwerking binnen het Nationale programma inclusief regionale energiestrategieën en uitvoeringsprogramma's;
- voor het tot stand brengen van regionale energiestrategieën, uitvoeringsprogramma's, leren en doorontwikkelen;
- voor het uitvoeren van lokale en regionale projecten (zoals aardgasvrij maken) en het aanjagen, begeleiden en inpassen van initiatieven van anderen (de benodigde middelen hiervoor zullen met het opstellen van de uitvoeringsprogramma's in beeld worden gebracht);
- kennisontwikkeling en -deling.

Gewenste inzet van het Rijk

Het Rijk kan de inzet van decentrale overheden ondersteunen door:

- Een transitiefonds van 220 mln p/j ter beschikking te stellen voor co-financiering van onrendabele verduurzamingsopgaven in het stedelijk en landelijk gebied, bijvoorbeeld binnenstedelijke herstructurerings die door verduurzaming van bestaande woningvoorraad en combinatie met klimaatadaptatie-maatregelen onrendabele toppen kennen of het bevorderen van de transitie naar een emissieloos mobiliteitsstelsel. Tezamen met de extra inzet van gemeenten en provincies kan deze co-financiering tot een versnelling leiden van 20% extra woningen per jaar.
- De opbrengsten van de verhuurdersheffing beschikbaar te stellen om de verduurzaming van corporatiewoningen te versnellen.
- Extra budget voor proces en kennisontwikkeling van 55 mln/j als start, waarbij gezamenlijk in beeld wordt gebracht wat benodigd is.

b. Intensivering klimaatadaptatie

Voor klimaatadaptatie is er een noodzaak om extra middelen vrij te maken. Uit de meest recente KNMI-scenario's blijkt dat de effecten van klimaatverandering sneller zullen optreden dan eerder voorzien. Om een enorme schadelast van potentieel 71 miljard euro te voorkomen moet het investeringstempo worden opgeschroefd. Doorrekening van de scenario's leidt tot extra investeringsopgave in het watersysteem van de waterschappen van 500 mln en een nog onbekende extra opgave in de bebouwde omgeving. De waterschappen willen t/m 2025 30 mln/j extra investeren (bovenop de al bestaande investeringen in het watersysteem van 510 mln/jr).

Omdat de extra investeringen met name ook in de bebouwde omgeving nodig zijn (in de orde van vele miljarden euro's), vragen we het Rijk om gezamenlijk in beeld te brengen hoe groot de extra investeringsopgave is. We kunnen echter niet wachten met het versnellen van de investeringen op de uitkomsten van dat onderzoek. In het licht van de potentiële schadelast voeren gemeenten hun investeringen nu al op om wateroverlast te beperken (van 200 mln in 2014 naar 225 mln in 2015); dit is bovenop de gemeentelijke investeringen in bijv. riolering (650 mln p/j) en het beperken van overlast door grondwaterpeil (stijging met ruim 20% naar 36 mln p/j). Gemeenten zullen deze extra investeringen de komende jaren continueren en verder uitbreiden.

In de uitvoering is aandacht voor de synergie tussen de investeringen in het regionaal watersysteem, de bebouwde omgeving en de provinciale investeringen in natuur. Voor de realisatie van gezamenlijke regionale klimaatadaptatiestrategieën, lokale en regionale uitvoeringskracht en kennisontwikkeling is 20 mln/j extra nodig (plus in ieder geval een eenmalige investering in het inrichten van een early warning centre bij het KNMI).

Gewenste inzet van het Rijk

- Als onderdeel van de gezamenlijke nationale aanpak in beeld brengen wat de omvang van de extra investeringsopgave voor klimaatadaptatie in het bebouwd gebied is;
- Omdat de potentiële schade en overlast niet alleen lokaal of regionaal gevoeld zal worden, stelt het Rijk een bedrag van 230 mln p/j beschikbaar t/m 2025.
- Extra budget voor proces en kennisontwikkeling van 20 mln/j.

c. Versnelling circulaire economie

Het daadwerkelijk realiseren van een circulaire energie vraagt om investeringen in kennis, innovatie en opschaling naar de praktijk. Hiervoor is naar onze inschatting 5 mln/j nodig. De waterschappen investeren momenteel 20 mln/j en willen daarnaast met marktpartijen en het Rijk business cases opstellen voor de bouw van grondstoffenfabrieken voor de maximaal vijf uit afvalwater terugwinbare grondstoffen die de meeste marktpotentie hebben. Op basis van een positieve business case zullen de waterschappen en marktpartijen 1/3 van de bouw financieren (investering ongeveer 16 mln per stuk). Hiervoor wordt een éénmalige investeringsimpuls aan het Rijk gevraagd van maximaal 25 mln.

Gewenste inzet van het Rijk

- Extra budget voor proces en kennisontwikkeling van 5 mln/j.
- Het Rijk stelt samen met de waterschappen en marktpartijen business cases op voor grondstoffenfabrieken. Op basis van positieve business cases zal het Rijk net als de waterschappen en marktpartijen 1/3-deel investeren: een eenmalige investeringsimpuls van maximaal 25 mln.

3. Optimale randvoorwaarden voor decentrale investeringen

Om de beoogde investeringen te kunnen doen en in combinatie met rijksbudgetten werk met werk te maken moeten de volgende randvoorwaarden vervuld zijn:

a. EMU-tekortruimte verruimen

Om decentrale overheden in staat te stellen de investeringen te doen die uit deze agenda voortvloeien zullen de begrotingsregels zodanig worden toegepast dat zij over een EMU-tekortruimte beschikken, die vergelijkbaar is met de EMU-tekortruimte rond 2008 (tussen de 0,4 en 0,5% BBP).

b. Belemmering vennootschapsbelasting wegnemen

Waterschappen kunnen alleen substantiële stappen richting 100% eigen energieproductie en 100% circulair zetten als zij energie en teruggewonnen (grond)stoffen kunnen leveren. Energie- en (grond)stoffenlevering dreigen met vennootschapsbelasting (Vpb) belast te worden. Dit maakt business cases van reeds in gebruik genomen (en toekomstige) installaties niet of minder rendabel.

Gevraagd van het Rijk

- Het duurzaam produceren, terugwinnen en leveren van energie en (grond)stoffen door overheden zal onder de van Vennootschapsbelasting vrijgestelde activiteiten worden gebracht.

c. Belemmering BTW wegnemen

De gemeenten, provincies en waterschappen zijn in beginsel niet BTW-plichtig, maar bij de onderlinge samenwerking kan BTW-plicht ontstaan. De hieruit volgende extra kosten en administratieve lasten belemmeren de samenwerking. Aangezien deze Investeringsagenda een intensivering van de samenwerking tussen overheden met zich meebrengt, is het wenselijk deze belemmeringen vanuit de BTW weg te nemen.

Gevraagd van het Rijk

- De belemmeringen van de BTW-wetgeving voor duurzaamheidsinvesteringen door overheden worden weggenomen door niet alleen afzonderlijke overheden, maar ook de samenwerking tussen overheden vrij te stellen van BTW.

d. Toekomstbestendig decentraal belastingstelsel dat de ambities ondersteunt

Decentrale overheden willen graag meer flexibiliteit in hun belastinginstrumentarium krijgen om ook deze fiscale instrumenten te kunnen inzetten om de beoogde transitie te versnellen, bijvoorbeeld door bepaalde vormen van gedrag te stimuleren dan wel juist te ontmoedigen. De decentrale overheden ontwikkelen hiervoor voorstellen, waarbij gedacht kan worden aan tariefdifferentiatie OZB, meer profijtbeginsel in de watersysteemheffing van de waterschappen en meer principe van 'kostenveroorzaking' in de zuiveringsheffing van de waterschappen

Gevraagd van het Rijk

- Bereidheid om de voorstellen van de decentrale overheden als vertrekpunt te nemen voor flexibilisering van het decentrale belastinginstrumentarium.

e. Ruimtelijk-fysieke investeringsbudgetten gebiedsgericht en integraal inzetten

Om verschillende ruimtelijke opgaven goed met elkaar te verbinden en zo synergie te realiseren is het wenselijk dat Rijk en regio in gebiedsoverleggen integrale afspraken kunnen maken, dus inclusief budgetten voor klimaatadaptatie, regionale mobiliteit en energietransitie.

4. Samenvattend overzicht gevraagde inzet van het Rijk

De precieze omvang van de opgave en de daarbij behorende investeringen zullen de komende periode in de samenwerking van Rijk en decentrale overheden precies in beeld gebracht moeten worden. De urgentie van de opgaven vereist een versnelling van de inzet van de gezamenlijke overheden. Daartoe stellen wij tenminste de volgende intensivering voor:

	Gewenst van het Rijk
<i>Energietransitie:</i> <ul style="list-style-type: none"> • Transitiefonds • Proces en kennisontwikkeling	220 mln/j 55 mln/j
<i>Klimaatadaptatie:</i> <ul style="list-style-type: none"> • Watersysteem • Gebouwde omgeving • Proces en kennisontwikkeling	30 mln/j 200 mln/j 20 mln/j
<i>Circulaire economie:</i> <ul style="list-style-type: none"> • Proces en kennisontwikkeling • Grondstoffenwinning uit afvalwater	5 mln/j eenmalig max. 25 mln